

KARLAS R. POPERIS

KAIP AŠ ĮSIVAIZDUOJU FILOSOFIJĄ *

I.

1959 metais mirusio mano draugo Fridricho Vaismano (Fridrich Waismann) garsus ir išmintingas straipsnis pavadintas: „Kaip aš įsivaizduoju filosofiją“¹. Daugelis dalykų šiame straipsnyje mane žavi. Nors mano ir Vaismano požiūris griežtai skiriasi, daugeliu klausimų aš visiškai su juo sutinku.

F. Vaismanas ir daugelis jo kolegų galvojo, kad filosofai yra ypatinga žmonių rūšis ir kad filosofija laikytina ypatingu jų reikalu. Tai, ką jis savo straipsnyje bandė išdėstyti pavyzdžiais, yra ypatingas filosofų charakteris ir ypatingas filosofijos pobūdis, palyginti ją su kitomis akademinėmis disciplinomis, tokiomis kaip matematika ir fizika. Vaismanas bandė aprašyti ir išaiškinti dabartinių filosofų veiklą ir siekimus, kad parodytų, jog jie tęsia tai, kuo užsiėmė didieji praeities mąstytojai.

Viskas čia labai įdomu. Be to, Vaismanas parodo, kad jis simpatizuoja minėtai akademinėi veiklai ir pats asmeniškai joje dalyvauja. Akiivaizdu, kad jis pats yra filosofas šios rinktinės filosofų grupės tarpe. Neabejotina ir tai, jog Vaismanas nori mus užkrėsti entuziazmu, stimuliuoju geriausių minėtos rinktinės draugijos narių veiklą.

II.

Filosofiją aš įsivaizduoju visiškai kitaip. Manau, jog visi žmonės yra filosofai — tik vieni daugiau, kiti mažiau. Savaiame suprantama, aš sutinku, kad yra ypatinga ir išskirtinė (rinktinė) filosofų grupė. Bet jokių būdu nepritariu Vaismano žavėjimuisi šitokių filosofų veikla bei jų pažiūromis. Priešingai, daugelis faktų kalba tą (aš juos irgi laikau filosofų atmaina) naudai, kurie nepasitiki akademinė filosofija. Esu ryžtingas priešininkas teorijos, savo pamatus grindžiančios neištirtais ir neišbandytai

* Versta iš *Popper K. Wie ich Philosophie sehe.*— *Conceptus*, 1977, Nr. 28—30. Vertė *J. Kerosas*.

¹ *Waismann F.*, kn.: *H. D. Lewis, Contemporary British Philosophy*, 3 Serie, 2 Aufl.—London, 1961, p. 447—490.

Vaismano esė briliantais. Aš manau, kad ji yra intelektualinio bei filosofinio elito egzistavimo teorija².

Aišku, aš pripažįstu, kad buvo keli iš tikrųjų įžymūs filosofai bei nedidelis skaičius tokių, kuriais galima žavėtis. Nors jie iš tikrųjų nėra tokie jau įžymūs. Tai, ką jie paliko ir kas reikšminga akademinėi filosofijai, nėra jų darbas ta prasme, kuria tapyba yra didžiųjų dailininkų darbas arba muzika — didžiųjų kompozitorių darbas. Be to, tikra didžioji filosofija, pavyzdžiui, graikų ikisokratikai, yra ankstyvesnė už visą akademinę ir profesionaliąją filosofiją.

III.

Mano požiūriu, profesionalioji filosofija turi šiek tiek negryną sąžinę. Tai „apologia pro vita sua“*. Jos egzistavimas neatidėliojamai turi būti pateisintas. Manau, jog tas faktas, kad aš pats esu profesionalus filosofas, rimtai kalba prieš mane ir tai priimu kaip kaltinimą. Prispąžįstu esąs kaltas, bet, kaip Sokratas, prašausi gynybos.

Čia aš turiu galvoje Platono „Sokrato apologiją“. Šis veikalas mane labiausiai žavi. Aš manau, kad „Apologija“ yra istoriškai autentiška: apskritai ji pateikia tikras žinias apie tai, ką Sokratas pasakė Atėnų tribunolui. Aš gėriusi ja: čia kalba kukius, bebaimis, bet savo atžvilgiu ironiškas žmogus. Ir jo gynimasis yra labai paprastas: Sokratas pabrėžia, kad jis suvokęs savo intelektualines ribas, kad esąs neišmintingas, išskyrus nebent tai, kad jis žino, kiek mažai jis žino; be to, jis esąs savikritiškas ir kiekvieno pompastiško žargoną kritikas. Bet visų pirma jis esąs savo artimųjų draugas ir lojalus Atėnų valstybės pilietis. Tai ne vien Sokrato gynimasis. Tai, man atrodo, ir išpūdingas filosofijos gynimas.

IV.

Tačiau koks kaltinimas keliamas filosofijai? Mano nuomone, daugelis filosofų, tarp jų ir kai kurie didieji, turi nešvarią sąžinę. Čia noriu paminėti keturis iš didžiųjų filosofų: Platoną, Hiūmą, Spinozą ir Kantą.

Platonas, pats didžiausias, genialiausias ir giliausias iš visų filosofų, turėjo tokį požiūrį į žmogaus gyvenimą, kurį aš laikau atstumiančiu ir tiesiog pasibaisėtiniu. Tačiau jis buvo ne tik įžymus filosofas ir garsios profesionaliosios filosofijos mokyklos įkūrėjas, bet ir įkvėpimu apdovanas poetas, parašęs be kitų nuostabių kūrinių ir „Sokrato apologiją“.

² Ši idėja Vaismano pastebėjimuose aiškiai jaučiama. Pavyzdžiui: „Iš tikrųjų filosofas yra žmogus, kuris jaučia užslėptus mūsų sąvokų sandaros plyšius ten, kur kitas mato tik išmintą kasdienybės taką“. Ten pat, p. 448.

* Savo gyvenimo apologija (*lot.*).

Platono, kaip ir daugelio kitų garsiųjų filosofų, silpnybė — tikėjimas elito teorija. Šituo jis visiškai priešingas Sokratui. Tuo tarpu kai Sokratas iš valstybės veikėjo reikalavo išminties, leidžiančios šiam veikėjui suvokti, kiek mažai jis žino, Platonas reikalavo, kad išmintingas, mokytojas filosofas — valstybės veikėjas būtų absoliutus valdovas. (Vadinasi, jau Platonas sirgo didybės manija, kuri vėliau paplito ir tapo profesine filosofų liga.) Dešimtojoje „Įstatymų“ knygoje jis netgi įkuria tokį institutą, kuris vėliau tapo pavyzdžiu inkvizicijai. Platonas buvo visai netoli to, kad rekomenduotų koncentracijos stovyklas „kitamaniams“ gydyti.

Dovydas Hiūmas nebuvo profesionalus filosofas, bet be Sokrato buvo galbūt atviriausias ir nuosekliausias iš visų didžiųjų filosofų. Be to, jis buvo kuklus, racionalus ir tikrai beaistris žmogus, nelaimingas ir melagingos psichologinės teorijos (taip pat pažinimo teorijos, mokiusios jį nepasitikėti savomis, dėmesio vertomis proto jėgomis), klaidingai nuvedusios prie tokios šurpą keliančios išvados: „Protas yra aistrų vergas ir toks turi būti ir likti. Jis negali pretenduoti į jokią kitą vaidmenį, kaip tik tarnauti aistroms ir joms paklusti“³.

Aš visiškai pasiruošęs pripažinti, kad be aistrų dar nebuvo nieko reikšmingesnio pasiekta. Bet manau visiškai priešingai, negu teigia Hiūmas. Mano požiūriu, vienintelė žmonijos viltis yra aistrų tramdymas labai ribotu protingumu, kuriam mes esame pajėgūs.

Spinoza, šventasis tarp didžiųjų filosofų ir, kaip Sokratas bei Hiūmas, neprofesionalus filosofas, mano visiškai priešingai negu pastarasis. Tačiau jo teorija buvo tokia, kad laikau ją ne tik klaidinga, bet ir etiniu atžvilgiu nepriimtina. Jis, kaip ir Hiūmas, buvo deterministas. Sakė, kad žmogaus laisvė gali realizuotis tik tuomet, kai mes aiškiai, prasmingai ir tinkamai suprantame svarbiausias, neišvengiamas savo elgesio priežastis.

„Afektas, t. y. aistra, nustoja ja buvęs, kai tik mes jį aiškiai suvokiame“⁴. Iki tol, kol kas nors yra aistra, mes, kaip sako B. Spinoza, esame savo pačių spąstuose ir nelaisvi. O kai tik imame šitai ryškiai ir aiškiai suprasti, tai nors ir vėl visuomet esame šito supratimo sąlygojami, bet toks sąlygotumas gimsta dalyvaujant mūsų protui. Ir tik tai yra laisvė, sako Spinoza.

Šitokią teoriją laikau netvirta bei pavojinga racionalizmo forma. Nors aš pats irgi esu šiek tiek racionalistas. Be to, aš netikiu determinizmu. Taip pat netikiu, kad Spinoza arba kuris nors kitas gali pateikti rimtus argumentus, suderinančius determinizmą su žmogaus laisve (t. y. su kasdieniu jos supratimu). Man atrodo, kad Spinozos determinizmas buvo tipiškas nesusipratimas. Nors, žinoma, tiesa, jog daug kas (bet ne viskas), ką mes darome, yra determinuota ir net iš anksto numatoma. Antra, jei tiesa, kad jausmo protrūkis, Spinozos vadinamas aistra, mus daro nelaisvus, tai, pagal jau cituotą Spinozos formulę, mes nesame at-

³ David Hume: A Treatise of Human Nature. 1739—1740.

⁴ Benedictus de Spinoza: Ethica, Buch, V, Proposition III.

sakingi už savo veiksmus, kol aiškiai, tinkamai ir racionaliai nesuprantame savo veiksmų motyvų. Prieštaraudamas tokiai nuomonei, aš tvirtinu, jog šitai niekuomet nepasiekiamo. Nežiūrint į tai, kaip aš galvoju, ir kaip, žinoma, galvojo Spinoza, kad bendraujant su artimaisiais yra vienas ypač reikšmingas tikslas mūsų elgesyje — leisti čia viešpatauti protui. Šis tikslas yra ne toks, apie kurį kas kada nors gali pasakyti, jog jis pastarąjį tikslą jau pasiekė.

Kantas, vienas iš tų, kurie verti mažesnio susižavėjimo, labai originalus mąstytojas tarp profesionaliųjų filosofų, bandė spręsti Hiūmo keltą proto vergystės ir Spinozos determinizmo problemą. Bet abu šie jo bandymai sužlugo.

Tai šitokie yra kai kurie didieji filosofai. Filosofai, kuriuos aš labai gerbiu. Dabar suprantama, kodėl aš manau, jog filosofija būtinai turi būti ginama.

V.

Skirtingai negu mano draugai Fridrichas Vaismanas, Herbertas Faiglis (Herbert Feigl) ir Viktoras Kraftas (Viktor Kraft), aš nebuvo loginių pozityvistų Vienos ratelio narys, nors Otas Noiratas (Otto Neurath) ir vadiną mane „oficialiąja opozicija“. Aš nebuvo pakviestas nė į vieną minėto ratelio susitikimą. Greičiausiai dėl mano gerai žinomo nusistatymo prieš pozityvizmą. (Žinoma, su malonumu būčiau priėmęs kvietimą ne tik dėl to, kad kai kurie ratelio nariai buvo mano draugai, bet ir dėl to, kad aš labai gerbiau kai kuriuos kitus šio ratelio dalyvius.) Liudvigo Vitgenšteino (Liudvig Wittgenstein) „Tractatus Logico-Philosophicus“ įtakoje Vienos ratelis tapo ne tik antimetafizinis, bet ir antifilosofinis.

Ratelio vadovas Moricas Šlikas⁵ (Moritz Schlik) išreiškia tai savo pranašavimu, jog filosofija, kuri kalba ne prasmingais, o „tuščiais žodžiais“, netrukus išnyks. Mat filosofai suprasią, jog nėra daugiau „žiūrovų“, kurie „pamažu išsiskirstė“.

Ilgus metus Vaismanas buvo Vitgenšteino ir Šliko bendramintis. Manau, kad jo entuziazmas filosofijai yra atsivertėlio entuziazmas.

Aš visuomet gniau nuo Vienos ratelio filosofiją ir net metafiziką, nors ir pripažinau, kad filosofams nelabai sekėsi. Mat aš tikėjau, kad daugelis žmonių, jų tarpe ir aš pats, kelia tikras filosofijos problemas. Ir aš tikėjau, jog kai kurios iš šių problemų gali būti išspręstos.

Faktiškai egzistuoja tam tikras neatidėliotinių ir rimtų filosofijos problemų skaičius, kaip ir būtinumas apie jas kritiškai diskutuoti. Mano nuomone, tai yra vienintelis pateisinimas to, kas gali būti vadinama profesionaliąja arba akademine filosofija.

---

⁵ Vienos ratelis buvo privatus Šliko seminaras. Jo narius Šlikas asmeniškai kvietėsi. (Cituoti žodžiai paimti iš abiejų baigiamųjų (S. 10 f) M. Šliko knygos „Filosofijos posūkis“ paragrafų. Žr. „Erkenntnis“ 1, S. 4—11.)

Vitgenšteinas ir Vienos ratelis neigia rimtų filosofijos problemų buvimą. „Traktato“ pabaigoje sakoma, jog filosofijos problemos, įskaitant ir keliamas pačiame „Traktate“, yra pseudoproblemos (Schein-Problem), išskylančios todėl, kad jas nusakantys žodžiai yra beprasmiai. Šita teorija, Raselui išsprendus loginius paradoksus kaip pseudosakinčius (Scheinsätze), susvyravo: kaip sakiniai, minėti paradoksai yra nei teisingi, nei klaidingi, tik beprasmiai. Šitai privedė prie šiuolaikinės filosofinės technikos, paverčiančios nepatogius sakinius bei problemas „beprasmišku“ dalyku. Vitgenšteinas neigė esant tikras problemas arba tikras mįsles („riddles“). Ir vėliau jis kalbėjo apie sunkumus arba nesusi-pratimus, atsirandančius filosofijoje piktnaudžiaujant kalba. Čia galiu pridurti, kad man nereikia jokio pasiteisinimo, jog esu filosofas, nes aš neturiu jokių filosofinių problemų bei vilties jas išspręsti. Todėl, man atrodo, ir filosofijos egzistavimas nereikalauja jokio pateisinimo.

VI.

Čia aš noriu išvardyti devynis teiginius apie filosofiją bei filosofinę veiklą; jie dažnai laikomi charakterizuojančiais filosofiją, bet jų, mano nuomone, šitam reikalui nepakanka. Ši skyrelį aš galėčiau pavadinti: „Kaip aš neišivaizduoju filosofijos“.

Pirma. Filosofijos uždavinys nėra nesusi-pratimų išaiškinimai; nors tokie išaiškinimai kartais gali būti būtinas parengiamasis darbas.

Antra. Filosofiją aš laikau ne meno kūrybinių, stulbinančių ir originalių pasaulio paveikslų arba išmintingų bei nei-prastų aprašymų galerija. Manau, kad taip suprasdami filosofiją, mes nuskriaudžiame didžiuosius filosofus, siekusius ne vien estetinių tikslų. Didieji filosofai nenorėjo būti ir griežčiausių sistemų kūrėjai. Veikiau jie buvo pirmiausia tiesos ieškotojai negu mokslininkai: jie ieškojo faktiško tikrų problemų sprendimo. Aš išivaizduoju didžiųjų filosofų istoriją kaip dalį tiesos ieškojimo istorijos ir atmetu grynai estetinius jų svarstymus, nors ir laikau, kad grožis filosofijoje, kaip ir moksle, yra labai reikšmingas. Esu už intelektualinę drąsą. Mes negalime tuo pačiu metu būti bailiai ir tiesos ieškotojai. Kas ieško tiesos, turi ryžtis būti išmintingas: Sapere aude! * Jis turi ryžtis būti minties sferos revoliucionierius.

Trečia. Aš laikau filosofinių sistemų istoriją ne istorija intelektualinių kūrybinių, kur išbandomos visos įmanomos idėjos ir kur tiesa išryškėja galbūt tik kaip šalutinis produktas. Manau, jog mes iš tiesų įzeidžiame didžiuosius filosofus, nors akimircai suabejodami, jog kiekvienas iš jų būtų atsisakęs savo sistemos, jeigu tik būtų patyręs, kad ji, net jei būtų auksinė, nėra joks žingsnis į tiesą. (Kaip tik tai ir yra priežastis, neleidžianti man Fichtės ir Hėgelio laikyti didžiaisais filosofais. Aš abejoju jų meile tiesai.)

---

* Mokykis būti išmintingas! (lot.)

Ketvirta. Filosofijos aš nelaikau bandymu aiškinti, analizuoti arba „eksplikuoti“ sąvokas, žodžius ar kalbas.

Sąvokos ar žodžiai tėra tik teiginų, spėjimų arba teorijų formulavimo įrankis. Jie tarnauja apibrėžtai ir motyvuotai žmonių kalbai. Mūsų tikslas — ne analizuoti reikšmes, o ieškoti įdomių ir reikšmingų tiesų, t. y. teisingų teorijų.

Penkta. Aš nelaikau filosofijos priemone protingumui demonstruoti.

Šešta. Skirtingai negu Vitgenšteinas, nelaikau filosofijos intelektualine terapija, veikla, kuri žmones išvaduoja iš filosofinės painiavos. Mano nuomone, Vitgenšteinas vėlyvuosiuose savo veikaluose neparodė, jo žodžiais tariant, musei kelio iš butelio. Musę, negalinčią išlįsti iš butelio, aš laikau veikiau taikliu Vitgenšteino autoportretu. (Vitgenšteinas buvo, kaip matyti, vitgenšteiniškas atvejis, kaip Froidas buvo froidiškas atvejis.)

Septinta. Aš neįžiūriu filosofijoje pastangų tiksliai arba preciziškai išreikšti save pačią. Žinoma, tikslumas arba preciziškumas patys savaime neturi jokios intelektualinės vertės. Ir mes neturime stengtis būti preciziškesni bei tikslesni, negu šito reikalauja esama problema.

Aštunta. Todėl aš nelaikau filosofijos triūsu, pagilinančiu anksčiau ar vėliau galinčių iškilti problemų sprendimo pagrindus arba sąvokų ribas. Šitai darė Lokas. Jis norėjo parašyti etikos esė, laikydamas svarbiausiu dalyku sąvokų sudarymo parengiamąjį darbą. Jo „Essay“ ir sudaro minėtas parengiamasis darbas. Nuo to laiko visa anglų filosofija, be menkų išimčių (tokių, kaip Loko ir Hiūmo politiniai esė), yra sustojusi prie šio parengiamojo darbo.

Devinta. Filosofijos aš neįsivaizduoju esant ir laiko dvasios išraiška. Tai neišlaikanti kritikos Hėgelio idėja. Aišku, filosofijoje, kaip ir moksle, esama mados. Bet tas, kuris rimtai ieško tiesos, neseks mada. Jis nepasitikės ja ir stengsis ją įveikti.

VII.

Visi žmonės yra filosofai. Net ir tuomet, kai žmonės nėra įsisąmoninę, jog jie samprotuoja filosofinėmis temomis, jie turi vis dėlto filosofinių prietarų. Dažniausiai tai būna teorijos, kurių jie laikosi. Žmonės jas perima ar tai iš savo kultūrinės aplinkos, ar tai iš tradicijos. Ir nors tik kai kurios iš tų teorijų perimamos išties, jos vis dėlto yra prietarai. Ta prasme, jog jos priimamos be kritinio patikrinimo. Nors jos ir gali būti labai reikšmingos praktinei žmonių veiklai ir visam žmonių gyvenimui.

Būtinai reikalingas minėtas plačiai paplitusias ir įtakingas teorijas kritiškai ištirti bei patikrinti tuo pačiu yra ir profesionaliosios arba akademinės filosofijos egzistavimo pateisinimas.

Šitokios teorijos yra viso mokslo ir visos filosofijos pradinis taškas. Abejotinas pradinis taškas. Kiekviena filosofija turi pradėti abejotino-
mis ir dažnai klaidingomis nekritinio kasdienio proto (Alltagverstandes)
pažiūromis. Jos tikslas — išaiškintas, kritiškas kasdienis protas, sieki-
mas tokio požiūrio, kuris artimas tiesai ir kuris turi mažiausiai blogą
įtaką žmonių gyvenimui.

VIII.

Čia aš galėčiau pateikti plačiai paplitusius bei įtakingus kai kuriuos
filosofinių prietarų pavyzdžius.

Esama labai įtakingo filosofinio apie gyvenimą požiūrio, skelbiančio,
jog kas nors visuomet turi būti atsakingas, jeigu šiame pasaulyje įvyks-
ta kažkas bloga arba be galo nepageidautina: tai kažkas yra sąmonin-
gai padaręs. Toks požiūris yra labai senas. Homeras atsakomybę dėl bai-
sių įvykių, vykusių Trojos lauke bei pačiame mieste, suverčia dievams —
jų pavyduliavimui bei įniršui. O Poseidonas kaltas dėl Odisejo klajo-
nių. Vėliau krikščioniškasis požiūris dėl blogio kaltina velnią. <...>
Teorija, tvirtinanti, jog karas, skurdas ir nedarbas esą blogų kėslų ir
tamsių planų rezultatas, kasdienio proto dalis. Bet ši teorija stokoja
kritiškumo. Tokią nekritišką kasdienio proto teoriją aš pavadinau są-
mokslo teorija. (Galima kalbėti ir apie pasaulio apskritai sąmokslo teo-
riją: prisiminkime žaibus svaidantį Dzeusą.) Ši teorija plačiai paplitusi.
Ji, kaip atpirkimo ožio ieškojimas, buvo persekiojimų ir baisių kančių
priežastis. <...>

Reikšmingas sąmokslo teorijos bruožas yra tas, kad ji inspiruoja
realius sąmokslus. Tačiau kritinis tyrimas parodo, jog sąmokslai retai
kada pasiekia savo tikslus.

Šis dėmesys visuomenės sąmokslo teorijos klaidoms yra kuklus, bet
tikriausiai ne visai mažareikšmis įnašas į filosofiją. Be to, šitas įnašas lei-
džia atskleisti nenumatytų žmogaus poelgių padarinius visuomenei, taip
pat skatina laikyti teorinių visuomenės mokslų uždaviniu socialinių reišk-
inių, kaip nenumatytų mūsų poelgių rezultato, aiškinimą.

Panagrinėkime kad ir karo problemą. Net ir tokio kritiško proto fi-
losofas, kaip Bertranas Raselas tikėjo, jog karas gali būti paaiškintas
psichologiniais motyvais — žmogaus agresyvumu. Aš neneigiu, kad žmo-
gus agresyvus. Bet esu įsitikinęs, jog Raselas nepastebėjo, kad daugumą
karų mūsų laikais pagimdė agresijos baimė, o ne pats agresyvumas. Tai
buvo arba ideologiniai karai iš baimės dėl gresiančio maisto, arba karai,
kurių niekas nenorėjo. Dažniausiai tam tikroje situacijoje sukelti mi-
nėtos baimės. Tai iliustruoja pavyzdys apie abipusišką agresijos baimę,
vedančią prie ginklavimosi varžybų bei karo. Galbūt prie preventyvi-
nio karo, kurį Raselas, karo ir agresijos priešininkas, tam tikrą laiko-
tarpį propagavo. Mat jis visai teisėtai baiminosi, jog Rusija tuojau turės

atominę bombą. (Niekas Vakaruose nenorėjo atominės bombos. Baimė, kad ją pirmiausia gali turėti Hitleris, inspiravo jos sukūrimą.)

Kitas filosofinių prietarų pavyzdys — prietaras, kad žmogaus nuomonė pastoviai sąlygota jo interesų. Ši teorija (ją galima laikyti degeneravusia forma Hiūmo teorijos apie tai, jog protas visuomet esąs aistrų vergas) paprastai niekuomet negali būti pritaikyta jai pačiai (taip daro Hiūmas, kalbėdamas apie mūsų proto, taip pat ir savo paties kuklumą bei skeptiškumą). Minėta teorija gali būti realizuota tik kitų teorijų atžvilgiu. Ypač tokių, kurios remiasi požiūriu, besiskiriančiu nuo mūsiškio. Bet šitai trukdo mums kantriai išklaudyti ir rimtai pažūrėti į naujus požiūrius. Šiuo metu mes juos galime išaiškinti tik per kitų „interesus“.

Tačiau šitokiu pagrindu negalima racionali diskusija. Nyksta mūsų natūralus proto smalsumas, mūsų siekimas tiesos apie daiktus. Vietoj reikšmingo klausimo: „Kur šiame reiškinyje slypi tiesa?“ iškyla kitas, žymiai reikšmingesnis klausimas: „Kokie tavo interesai, kokie motyvai turi įtakos tavo nuomonei?“ Taip užkertamas kelias išstudijuoti tuos, kurių nuomonė skiriasi nuo mūsiškės. Virš bet kokio racionalumo esanti žmogiškojo mąstymo vienovė sunaikinama. Sunaikinama vienovė, atitinkanti visų mūsų bendrą racionalumą.

Panašus filosofinis prietaras yra ir šiandieną ypač įtakinga tezė, skelbianti racionalią diskusiją esant galimą tik tarp tų, kurių pozicijų pagrindai sutampa. Ši pragaištinga teorija tvirtina, jog racionali arba kritiška diskusija apie pačius pagrindus esanti negalima. Ji veda prie lygiai tokių pačių nepageidaujamų bei nihilistinių išvadų, kaip ir anksčiau aptartos teorijos⁶. Nemažas žmonių skaičius šitokioms teorijoms atstovauja. Tokių teorijų kritika priklauso tai filosofijos problemų sferai, kuri yra pagrindinė daugelio profesionaliųjų filosofų veiklos sritis. Būtent — pažinimo teorijai.

IX.

Pažinimo teorijos problemos, mano nuomone, sudaro filosofijos branduolį. Tai liečia tiek nekritinę, populiarią kasdienio proto filosofiją, tiek akademinę filosofiją. Minėtos problemos turi lemiamą reikšmę ir etikos teorijai — apie tai mums trumpai priminė Žakas Mono (Jacques Monod)⁷.

Paprastai pasakius, pagrindinė problema, išskylanti čia ir kitose filosofijos sferose, yra konfliktas tarp „gnoseologinio optimizmo“ („erkenntnistheoretischen Optimismus“) ir „gnoseologinio pesimizmo“ („erkenntnistheoretischen Pessimismus“). Ar mes esame pajėgūs pasiekti

⁶ Taip pat žr. mano straipsnį „The Myth of the Framework“ knygoje „The Abdication of Philosophy“ (1976).

⁷ *Jacques Monod: Le hasard et la nécessité.* — Paris, 1970.

žinojimą? Ką mes galime žinoti? Jeigu teorinio pažinimo optimistas tiki tokio pažinimo galimybe, tai pesimistas mano, jog tikrosios žinios yra anapus žmogaus galios.

Esu kasdienio proto gerbėjas. Bet ne viso. Tvirtinu, jog kasdienis protas turi būti mums tik pradinis taškas. Mes negalime bandyti visą tikrųjų žinių pastatą statyti ant šio pamato. Turime minėtą išeities tašką daug kartų kritiškai įvertinti ir tuo įvertinimu pagerinti. Kaip matyti, dėl kasdienio proto aš esu realistas. Tikiu ir materijos realumu (pastarąją suprantu kaip tai, ką nusako žodis „tikra“). Todėl aš galėčiau vadintis materialistu. Jeigu tik šitas apibūdinimas nebūtų tikėjimiškas pripažinimas, kad materija: a) iš principo toliau nėra išaiškinama; b) ji neigia nematerialiųjų jėgų realumą ir, savaime suprantama,— c) neigia dvasios arba sąmonės ir visa, kas nematerialu, realumą. Remdamasis kasdieniu protu, aš pripažįstu, kad egzistuoja tiek materija („pirmasis pasaulis“), tiek ir dvasia („antrasis pasaulis“). Taip pat pripažįstu egzistuojant ir kitus dalykus, visų pirma, žmogiškosios dvasios produktus. Jiems priklauso mokslo prognozės, teorijos ir problemos („trečiasis pasaulis“). Kitais žodžiais, aš esu pliuralistas. Bet, nežiūrint to, esu pasirengęs kritikuoti šitas savo pozicijas bei pakeisti jas kitomis. Deja, visi kritiniai kontrargumentai, kuriuos aš žinau, mano nuomone, neleidžia šito padaryti. (Apskritai laikau čia paminėtą pliuralizmą būtina ir etikai⁸.)

Visi argumentai, iki šio laiko iškelti prieš pliuralistinį racionalizmą, galų gale remiasi, kaip paskutiniąja instancija, nekritine kasdienio proto pažinimo teorija (der Erkenntnistheorie des Alltagsverständens). Bet šią pažinimo teoriją aš laikau labiausiai silpna kasdienio proto išraiška.

Nepaisant to, kasdienio proto pažinimo teorija yra labai optimistinė. Mat ji tikromis žiniomis laiko visų žinių visumą. Bet visa tai, kas išplaukia iš spėliojimų, hipotezių, tvirtina minėta teorija, nėra tikros „žinios“. Šitokį argumentą, kaip grynai verbalinį, aš atmetu. Galiu pridurti, jog visose man žinomose kalbose sąvoka „žinios“ turi sąvoką „aiškusmas“ beveik ta pačia prasme. Bet mokslas yra hipotetinis. Kasdienio proto programa — pradėti nuo to, kas atrodo žinomusia ir fundamentaliausia (pagrindinės žinios, stebėjimo žinios), po to pastatyti tikrųjų žinių rūmą ant šito patikimo pamato — šita naivi kasdienio proto ir pozityvizmo programa neišlaiko kritikos.

Tai gimdo, be kita ko, dvejetainę tikrovės filosofinį supratimą. Abu šio supratimo variantai prieštarauja kasdieniam protui, be to, yra visiškai prieštaringi ir vienas kitam. Pirmiausia — imaterializmas (Berklis, Hiūmas, Machas) ir, antra, bihevioristinis materializmas (Votsonas, Skinneris).

---

* Žr. pvz.: Popper K. R. *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*. Oxford, 1978 ir ypač skyrių Popper K. R., Eccles J. C. *The Self and Its Brain*. New York, 1977.

Pirmieji, matydami vienintelę žinomą ir tikrą pažinimo pagrindą mūsų pojūčiuose, kurie visuomet yra nematerialūs, neigia materijos realumą. Antrieji (biheivoristinis materializmas) — ginčija dvasios egzistavimą (taigi ir žmogaus laisvę). Mat viskas, ką mes galime stebėti, yra išorinis žmogaus elgesys, kiekvienu atveju atitinkąs gyvuliškąjį (iki didelės bei reikšmingos sferos — „kalbinio elgesio“).

Abi šios teorijos remiasi netvirta kasdienio proto pažinimo teorija, suponuojančia tradicinę, bet nepagrįstą kasdienio proto tikrovės teorijos kritiką. Etiniu požiūriu abi šios teorijos nėra neutralios: jos yra pavojingos. Kai aš noriu paguosti verkiantį vaiką, tai šiuo atveju noriu pašalinti ne vien man nemalonų jutimą. Aš tuo noriu ne tik pakeisti vaiko elgesį ar užkirsti kelią vandens lašams nusiristi skruostu. Ne, mano elgesio motyvas čia kitas — neišrodomas, neišvedamas, bet žmogiškas.

Pagal savo kilmę imaterializmas siejasi su Dekarto (kuris nebuvo imaterialistas) teze — mes turėtume remtis akivaizdžiu pagrindu, būtent — mūsų pačių egzistavimo faktu. Savo zenitą imaterializmas pasiekė šimtmečių sandūroje (XIX a. pab.—XX a. pradžia) ir yra susijęs su Ernsto Macho vardu. Bet šiandieną imaterializmas yra praradęs savo didžiulę įtaką. Jis madingas buvo trumpą laiką.

Biheivorizmas — sąmonės, dvasios neigimas, — priešingai, labai madingas. Jis, nors ir kelia į padanges stebėjimą, ne tik prieštarauja žmogiškajam patyrimui, bet ir nori iš savo teorijos kildinti atstumiančią etikos teoriją. Būtent — kondicionavimo teoriją, kuri visą elgesį aiškina pozityviu arba negatyviu dresiravimu⁹. Jie nesupranta, kad iš žmogaus prigimties iš tikrųjų negalima kildinti jokios etinės teorijos. (Ši momentą pagrįstai iškėlė Žanas Mono¹⁰); plg. t. p. mano knygą „Atvirosi visuomenė ir jos priešai“¹¹. Reikia tikėtis, kad šita mada, besiremianti nekritiškai perimta kasdienio proto pažinimo teorija, kurios nepagrįstumą bandžiau parodyti¹², vieną dieną praras savo įtaką.

X.

Pagal tai, kaip aš įsivaizduoju filosofiją, ji niekuomet neturi (taip pat ir negali) būti atplėšta nuo atskirų mokslų. Tiesa, istoriškai žiūrint, visas Vakarų mokslas yra graikų filosofinių spekuliacijų apie kosmosą,

⁹ Biheivoristinių refleksologų visagališkumo aprašymų galima rasti *Watsons J. „Behaviourism“* bei B. Skinnerio darbuose. Aš cituoju iš Votsono: „Duokite man dešimtį sveikų vaikų... ir aš užtikrinu, kad bet kurį iš jų, akiai pasirinkęs, taip išauklėsiu, jog jis taps specialistu tos rūšies, kurią aš parinksiu: gydytoju, advokatu, menininku... arba vagiu“ *Watson J. B. Behaviourism.*—London, 1931, p. 104. Taigi viskas priklauso nuo visagalių biheivoristinių refleksologų moralės. (Bet pagal tai, ką tvirtina patys refleksologai, šita moralė yra ne kas kita, kaip teigiamų arba neigiamų dirginių produktas.)

¹⁰ Žr. 7 išnašą.

¹¹ *Popper K. R. The Open Society and Its Enemies.*—London, 1945.

¹² Žr. pastabą 8 išnašoje.

apie pasaulio tvarką, palikuonis. Homeras, Hesiodas ir ikisokratikai yra visų mokslų bei visų filosofijų protėviai. Visata ir mūsų vietos joje tyrimas buvo pagrindinė jų tema. Iš jos iškilo visatos pažinimo problema (problema, liekanti, mano požiūriu, visos filosofijos pagrindine problema). Ir tai yra kritinė mokslų, jų atradimų ir metodų analizė. Ji taip pat lieka filosofinių tyrimų charakteristika. Net ir po to, kai atskiri mokslai atsiskyrė nuo filosofijos.

Man atrodo, Niutono „Natūrfilosofijos matematiniai principai“ yra didžiausias intelektualinis įvykis, didžiausia intelektualinė revoliucija per visą dvasinę žmonijos istoriją. Tai daugiau negu du tūkstančius metų trukusios svajonės išsipildymas, rodantis mokslo brandą bei jo atsiskyrimą nuo filosofijos. Tačiau Niutonas, kaip ir visi didieji mokslininkai, išliko filosofas. Jis liko kritiškas mąstytojas, ieškotojas ir skeptikas net savo teorijos atžvilgiu. 1663 metų vasario 25 dienos laiške Bentlejui (Bentley) apie savo gravitacijos teoriją, kuri buvo ir distancinio veikimo teorija, Niutonas taip rašo: „Kad sunkis yra neatskiriama ir pagrindinė materijos savybė, *dėl kurios vienas kūnas gali veikti kitą (tiesiogiai) per nuotolį* <...> šitai atrodo man toks didelis absurdas, jog negaliu patikėti, kad žmogui, nors šiek tiek kompetentingam filosofiniuose reikaluose, tai būtų galėję ateiti į galvą“.

Tai buvo jo paties gravitacijos teorija, kreipusi jį į skepticizmą ir misticizmą. Jis šią teoriją argumentavo tuo, kad jei materialūs daiktai toli vienas nuo kito nutolusiose erdvės dalyse iš karto ir betarpiškai gali paveikti vienas kitą, tai šitai leidžia pripažinti esant vieną ir tą pačią esmę visose erdvės dalyse: dievą pripažinti visuotine esme; tai ir buvo pagrindas visuotinei dievo esybei pripažinti. Tad bandymai išspręsti distancinio veikimo problemą davė pagrindą Niutonui mistifikuoti savo teoriją. Ji aiškino, kad erdvė yra dievo buveinė, taigi teorija, kuri išeina už mokslo ir sujungia kritinę bei spekuliatyviąją fiziką bei filosofiją su spekuliatyviąja teologija. Mes žinome, jog ir Enšteinai neretai buvo tokių minčių reišėjas.

XI.

Aš sutinku, kad filosofijoje esama kai kurių subtilių ir tuo labai reikšmingų problemų, akademinėje filosofijoje turinčių natūralią bei apibrėžtą vertę. Pavyzdžiui, matematinės logikos problemos ir matematikos filosofija apskritai. Aš esu labai sužavėtas nepaprasta pažanga, pasiekta šioje srityje mūsų šimtmetyje.

O kai dėl akademinės filosofijos apskritai, tai man kelia nerimą įtaka tų, kuriuos Berklis pavadino „minutės filosofais“ (the minute philosophers). Žinoma, kritinis požiūris yra filosofijos širdis. Bet mes privalome saugotis pedantiškumo. Smulkmeniškų reikalų minutė, pedantiška kritika, nesuprantant didžiųjų kosmologijos, žmogiškojo pažinimo, etikos ir

politinės filosofijos problemų, bandymai šias problemas išspręsti be rimto, atsidavusio darbo, atrodo, yra pražūtingas dalykas. Šitai, matyt, prilįgsta bandymui kiekviena atspausdinta pastraipa, kurią, dedant tam tikras pastangas, galima klaidingai suprasti arba klaidingai interpretuoti, pateisinti tolesnį kritinį filosofinį rašinį. Scholastika blogiausiaja šio žodžio prasme turi to su kaupu. Visos didžiosios idėjos čia palaidotos žodžių tėkmėje. Daugelio žurnalų leidėjai tam tikrą aroganciją bei netašytumą — kadaise retenybę filosofinėje literatūroje — laiko mąstytojo drąsos ir originalumo požymiu.

Manau, kad kiekvieno intelektualo pareiga yra išsąmoninti savo privileijuotą vietą. Jis privalo rašyti paprastai ir aiškiai, kiek galima civilizuočiau. Jis neturi pamiršti nei tų problemų, kurios neduoda ramybės žmonijai ir kurios reikalauja naujo, drąsaus bei kantraus apmąstymo, nei sokratiškojo kuklumo — supratimo žmogaus, žinančio, kiek mažai jis žino. Skirtingai nuo minutės filosofų su jų smulkmeniškais problemomis, pagrindinį filosofijos uždavinį aš matau kritiniame Visatos bei mūsų vietos joje, taip pat grėsmingos mūsų žinių jėgos bei mūsų galios gėriui ir blogiui apmąstyme.

Norėčiau užbaigti tikrai neakademinės filosofijos fragmentėliu.

Vienas pirmųjų Mėnulyje pabuvousių astronautų, sugrįžęs į Žemę, pasakė tokią paprastą ir išmintingą pastabą (cituoju iš atminties): „Savo gyvenime aš esu matęs ir kitas planetas, bet Žemė yra geriausia“. Aš manau, jog tai yra ne tik išmintis, bet ir filosofinė išmintis. Mes nežinome, kodėl būtent šitoje mažoje planetoje gyvename arba kodėl egzistuoja gyvybė, daranti mūsų planetą tokią gražią. Bet mes esame čia ir turime visą teisę tuo žavėtis, būti už tai dėkingi. Tai beveik stebuklas. Pagal visa tai, ką mums gali pasakyti mokslas, Visata yra beveik tuščia: daug tuščios erdvės ir truputis materijos. Ir ten, kur esama materijos, ji beveik visuomet yra chaotiškas be gyvybės sukūrys. Gali būti daug kitų planetų, kuriose esama gyvybės. Tačiau jeigu mes savavališkai imsimė kurią nors kitą vietą Visatoje, tai tikimybė (apskaičiuota dabartinės kosmologijos pagrindu) surasti šioje vietoje gyvybę turintį kosminį kūną yra lygi nuliui. Tad gyvybė bet kuriuo atveju turi retą vertę: ji yra brangi. Bet mes esame linę šitai pamiršti ir gyvybę menkai vertiname. Gal iš lengvabūdiškumo. O gal dėl to, kad mūsų gražioji Žemė yra šiek tiek perpildyta.

Visi žmonės, kurie laikosi vienokio ar kitokio požiūrio apie gyvenimą ir mirtį, yra filosofai. Esama tokių, kurie gyvenimą, turintį pabaigą, laiko Beverčiu. Jie nemato, jog galimas lygiai toks pats priešingas argumentas: nebūtų pabaigos, tai gyvenimas neturėtų jokios vertės. Jie nepastebi to, kad dabar jau egzistuoja nuolatinis pavojus prarasti gyvenimą. Šis pavojus ir padeda mums suprasti gyvenimo vertę.